

УДК 903.23-033.6(477.82)

Г.В. ОХРИМЕНКО,
Н.В. СКЛЯРЕНКО**Кубки городоцько-здовбицької культури**

Статтю присвячено аналізу керамічних кубків городоцько-здовбицької культури. Вони мають циліндричну форму, невеликі розміри, переважно орнаментовані потрійними або подвійними пасками з відтисків шнура, з ручками або виступами для тримання. Ареал поширення кубків охоплює територію від басейну Західного Бугу до р. Горинь та р. Случ.

Ключові слова: кубки, кераміка, городоцько-здовбицька культура, Західна Волинь, Західно-Волинське Полісся.

У фондах Волинського краєзнавчого музею, археологічному музеї Східноєвропейського університету ім. Лесі Українки, Маневицькому краєзнавчому музеї зберігається рідкісна колекція кераміки городоцько-здовбицької культури (далі – ГЗК) з околиць сіл Осова, Великий Мідськ, Майдан-Липно з Волинського Полісся (крім с. Мерва Горохівського району) й інших місць. Особливо показовою для цієї культури є збірка фрагментів посуду від кубків підциліндричної форми, які є характерними для керамічного комплексу ГЗК. Частина з цих виробів описана в Табл. 1.

З кінця IV тис. до н.е. на півночі Центральної Європи з'являються мандрівні групи пастухів із керамікою, прикрашеною відбитками шнура. Найраніший період їхньої еволюції називають пан'європейським горизонтом культури шнурової кераміки (далі – КШК). У похованнях КШК того часу знаходять амфори, горщики з відтисками шнура та прокресленим орнаментом, а також човноподібні сокири (типу А). Поховання містяться під курганами у випростаному стані в прямокутних ямах. Населення КШК спочатку поширювалося на землях Польщі, Чехії, Німеччини, Данії, Голландії, а також у Скандинавії, Литві, Естонії. В останніх ці пам'ятки відомі під назвою культура бойових сокир [19, s. 132].

Подібний посуд і знаряддя, переважно зброю, знаходять на значних просторах Європи. Їхні поховальні пам'ятки (поселення майже невідомі) пов'язують з індоєвропейцями – войовничими пастухами. Наступний етап розвитку КШК називають горизонтом середньоевропейським, у якому з'являються локальні групи з регіональними відмінностями в матеріальній культурі. Така ситуація склалася внаслідок асиміляції населенням КШК різних енеолітичних груп. На території Волині це могли бути групи спільнот культур пізньотрипільської, ліччастого посуду, кулястих амфор [19, s. 139–144].

Можливо, що і на північному заході України перебували невеликі пастушкі громади КШК. На це вказують, зокрема, виявлені кам'яні човноподібні сокири типу А [5, с. 303–324], кераміка (наприклад, кубок із с. Розваж (ур.

Кошара) Острозького району Рівненщини – знахідка О. Позіховського), амфора тюрингського типу із с. Хотивель Старовижівського району Волинської обл. (знахідка О. Цинкаловського), пам'ятки середньодніпровської культури біля с. Осова Костопільського району, с. Буца (ур. Тартак) Дубнівського району тощо [11, с. 5–11].

Таблиця 1

Опис кубків ГЗК

№	Місце знахідки	орнамент	колір		домішка			Товщ. (мм)	ручка	Вис- туп	Діа- метр (см)
			всередині	зовні	пі- сок	жор- ства	пал. крем.				
1.	с. Осова, уроч. За Корчі Костопільський р-н Рівненська обл.	подвійний шнуровий	темний	темно-сірий	+	+	-	3-4	+	-	11,5
2.	с. Осова, уроч. За корчі Костопільський р-н	подвійний шнуровий	темний	світло-коричневий	+	-	-	4	-	+	9,5
3.	с. Осова, уроч. Осівка Костопільський р-н	подвійний шнуровий	темний	сіро-коричневий	+	+	-	6	+	-	≈ 9,6
4.	с. Осова, уроч. Сторожівка Костопільський р-н	потрійний відбиток шнура	темний	коричневий	+	+	-	4	+	-	
5.	с. Осова, уроч. Сторожівка Костопільський р-н	розріджений відбиток шнура	темний	темно-коричневий	+	+	-	6	-	+	
6.	с. Осова, уроч. Сторожівка Костопільський р-н	подвійний шнуровий	темний	темно-коричневий	+	+	-	5	+	-	
7.	с. Осова, уроч. Сторожівка Костопільський р-н	подвійний шнуровий	темний	світло-коричневий	+	+	-	4	+	-	
8.	с. Осова, уроч. Сторожівка Костопільський р-н	подвійний шнуровий	темний	коричневий	+	+	-	5	+	-	
9.	с. Осова, уроч. Криничка Перша Костопільський р-н	потрійний шнуровий	темний	коричневий	+	+	-	5	+	-	
10.	с. Граддя Маневийський р-н Волинська обл.	-	темний	темний	+	+	-	4	+	-	6,9
11.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневийський р-н Волинська обл.	потрійний шнуровий	темний	темно-коричневий	+	+	-	5-6	+	-	

Продовження табл. 1

12.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	подвійний шнуровий	темний	темно- коричне- вий	+	+	-	3	-	-?	8
13.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	подвійний шнуровий	темний	темно- коричне- вий	+	+	-	3	?	?	12
14.	с. Мерва Горохівський р-н Волинська обл.	потрійний шнуровий	темний	темно- коричне- вий	+	+	-	3-4	+	-	≈ 9,2
15.	с. Балаховичі Володимирецький р-н Рівненська обл.	потрійний шнуровий	темний	цегляний	+	+		3			10
16.	с. Берестяни Ківерцівський р-н Волинська обл.	шість рядів шнура	темний	коричне- вий	+			3			11
17.	с. Осова, уроч. Накоти Костопа́льський р-н Рівненська обл.	потрійний шнуровий	темний	цегляний	+			4			8
18.	с. Осова, уроч. Накоти Костопа́льський р-н	потрійний шнуровий	темний	сіро- коричне- вий	+	+		4			10
19.	с. Осова, уроч. Стороживка Костопа́льський р-н	-	темний	коричне- вий	+	+		6			8
20.	с. Осова, уроч. Стороживка Костопа́льський р-н	потрійний шнуровий	темний	коричне- вий	+			5			≈ 6
21.	с. Осова, уроч. Криничка Перша Костопа́льський р-н	потрійний шнуровий	темний	коричне- вий	+			5			8
22.	с. Осова, уроч. Стороживка Костопа́льський р-н	потрійний шнуровий	темний	сіро- коричне- вий	+		+	4-5			7,8
23.	с. Осова, уроч. Осівка Костопа́льський р-н	потрійний шнуровий	темний	коричне- вий	+		+	4			9,4
24.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н Волинська обл.	подвійний шнуровий	темний	коричне- вий	+			4-5			8
25.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	подвійний шнуровий	темний	коричне- вий	+	+		4-5			8

Продовження табл. 1

26.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	подвійний шнуровий	темний	коричне- вий	+		–	3	–	8,2	
27.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	подвійний шнуровий	темний	коричне- вий	+	+	–	6	–	12	
28.	с. Майдан-Липно, уроч. Кругле Поле Маневицький р-н	потрійний шнуровий	темний	коричне- вий	+	+	–	5	–	12	
	Всього	подвійний шнуровий – 12, потрійний шнуровий – 12	28	коричне- вий – 27	2 8	19	2	3 – 6 мм	10	2	6,9 – 12 см

* Описаний у таблиці кубок із с. Градця знайдений у 30-ті роки ХХ ст. Петром Шишком і Віктором Старком в ур. Гора на глибині 1,3 м.

Припускаємо, що приблизно від 2400 р. до н.е. старожитності з традицією культури шнурової кераміки стають більш масовими на Волинському Поліссі та Волині. Їх можна пов'язувати з городоцьким етапом городоцько-здовбицької культури, за І. Свешніковим (протомежановицькою, ранньомежановицькою за Я. Махніком). Занепад здовбицьких традицій городоцько-здовбицької культури, імовірно, припадає на XVII–XVI (XV?) ст. до н.е., коли тут з'являються і посилюються племена східнотшинської культури [13, с. 58].

Можна зазначити певний розквіт цих спільнот на згаданій території, що було зумовлено, напевне, сприятливими природними умовами, багатими лісами, водоймами, наявністю родючої землі, а також корисних копалин. Так, у межиріччі Стиру та Горині в той час відомі були поклади базальтів, міді – біля сіл Великий Мідськ, Полиці, Янова Долина й інших. У Великомідському мікрорегіоні від часу волино-люблінської до лужицької культур бачимо постійну присутність людності різних етнічних груп. На це вказують знахідки кераміки та знарядь праці. Особливо багато трапляється артефактів городоцько-здовбицької культури, зокрема кераміки, оздобленої переважно шнуровим орнаментом. На жаль, стаціонарними дослідженнями вони тут (як і загалом на Західному Поліссі) вивчалися мало [17, с. 33–55].

Цікавим у контексті вивчення пам'яток ГЗК є керамічний матеріал із сіл Осова та Майдан-Липно, що знаходяться поблизу відомого с. Великий Мідськ.

Село Осова Костопільського району Рівненської обл. розташоване в особливому місці. Навколо нього є чимало більших і менших боліт, переважно неглибоких. Вони чергуються з піщанистими ділянками полів, підвищених дюн, які іноді утворюють більш високі кількакілометрові гряди. І тепер тут, в лісах та чагарниках, водиться чимало звірини, птахів. Ліси винятково багаті на гриби, ягоди,

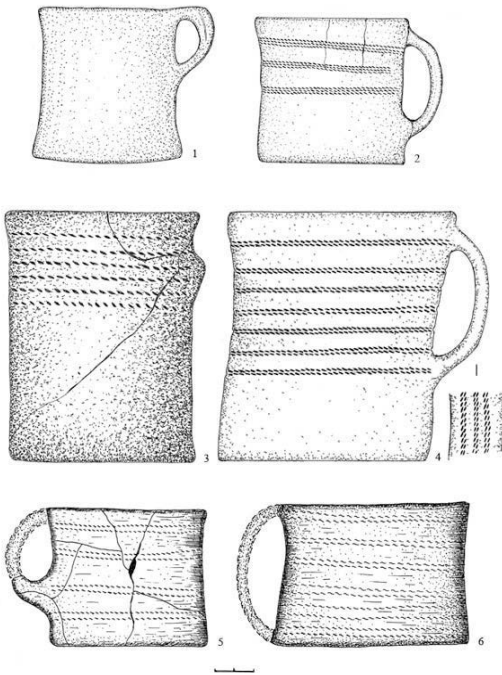

Рис. 1. Кубки ГЗК: 1 – с. Граддя Маневицького району Волинської обл., 2–6 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Стороживка) (за Г. Охріменком)

були крем'яні середньої величини пластини (деякі зі струменевою ретушшю) й енеолітичні скребки на пластинах (5 екземплярів зберігаються в Маневицькому краєзнавчому музеї).

Ріст населення у цих місцях, як видно із зібраних на днах археологічних артефактів, припадає на час городоцько-здовбицької культури (2300(?)–1600 роки до н.е.). Можна припустити, що виявлена кераміка належить до різних її періодів: раннього та пізнього. Серед виробів виділено такі форми: горщики, амфори, кубки тощо. Колекція останніх (кубків), знайдених у розвалах або у фрагментах, з цього мікрорегіону є найбільшою серед відомих пам'яток ГЗК Західної Волині [6, с. 122–163; 7, с. 8–13; 9, с. 277–305]. Вони, швидше за все, походять із зруйнованих поховань і поселень. До поховань можуть належати два кубки, знайдені біля водонапірної башти на глибині 0,6–0,7 м в ур. Стороживка та поблизу сучасного кладовища (рис. 1: 3, 6). Два кубки виявлено в житлі СК, відкритому в ур. За Корчі (рис. 2: 3, 5; рис. 4: 1, 2). Один з них світло-коричневого кольору (рис. 2: 5), має висоту 9,8 см, діаметр верху – 9,5 см, діаметр дна – 8,6 см. У верхній час-

горішники, але найбільш привабливими для населення доби бронзи були тутешні поклади кременю, базальту та міді. Від с. Осова вони розташовані приблизно за 8 та 12 км на схід, біля сучасного с. Великий Мідськ цього самого району. Поклади базальту тут виходять на поверхню у двох місцях: на березі р. Млинок (ліва притока Горині) та в ур. Гута (ближче до с. Осова). Ці родовища міді експлуатувалися ще з часів енеоліту [1, с. 68]. Поряд з виходами базальтів в ур. Гута, як уже зазначалося, знайдено кераміку волино-люблінської культури. Окремі фрагменти кераміки культури ліщастого посуду виявлено в ур. Стороживка біля с. Осова, у тому ж місці

були крем'яні середньої вели-

тині він прикрашений горизонтальними парними рядами відтисків шнура. Збоку є виступ для тримання. Виріб має домішку піску, блискучої жорстви. Інший кубок темного кольору (рис. 2: 3), висота його 9,1 см, діаметр верху – 11,5 см, діаметр дна – 8,8 см. На ньому є овальна ручка (ширина – 1,8 мм), прикрашена під вінцем у верхній частині подвійними відтисками шнура, (нанесеними двічі, проте один ряд перерваний), нижче від яких видно ряд вертикальних відтисків лопаточки. Це рідкісний тип оздоблення для кубків. У тісті середня домішка товченої жорстви. Деяко подібний виріб наводить І. Свєшніков [14, с. 108, рис. 36: 2], інший – М. Пелєшишин [10, с. 166, рис. 3: 1].

Ще один відомий кубок (рис. 1: 2) викопано на глибині приблизно 1,3 м в ур. Сторожівка на сучасному цвинтарі у 2003 р. і передано до Волинського краєзнавчого музею колишнім учнем Майдан-Липненської школи А. Снітком. Ним же за 200 м на схід в піщаній ямі знайдено ще один подібний виріб. Інший – цілий – виявлено в 1982 р. біля корівника під час вибирання піску для потреб будівництва на глибині 0,6 м. Проте селяни його розбили, випробовуючи на міцність. Пізніше він був відреставрований учнями місцевої школи (рис. 1: 5). Великий фрагмент кубка (ручка і частина від вінця до дна) походить з ур. Осівка (рис. 2: 2).

Отже, майже всі кубки знайдені поряд із с. Осова на піщаних полях та дюнах, висота яких над рівнем боліт до 1–2 м. Ці підвищені місця простягнулися на відстань до 4 км із заходу на схід північніше села.

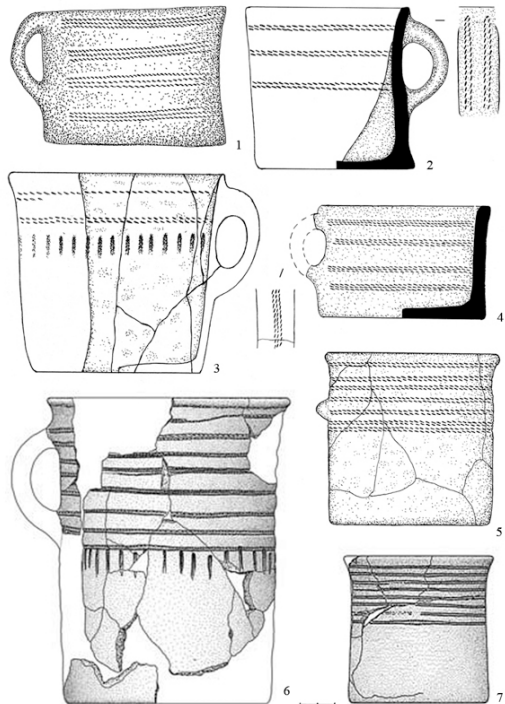

Рис. 2. Кубки ГЗК: 1 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Криничка Перша), 2 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Осівка), 3, 5 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. За Корчі), 4 – с. Майдан-Липно Маневицького району Волинської обл. (ур. Кругле Поле), 6 – с. Кам'яна Гора Костопільського району Рівненської обл., 7 – с. Ясне Гошанського району Рівненської обл. (1–5 – за Г. Охріменком, 6–7 – за В. Самолюком)

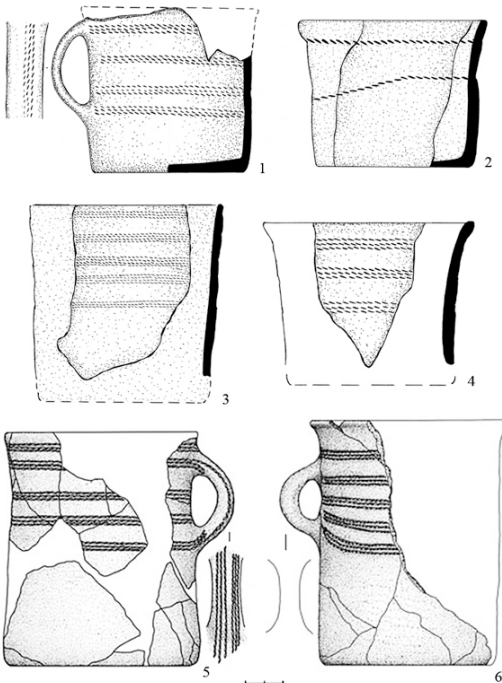

Рис. 3. Кубки ГЗК: 1 – с. Мерва Горохівського району Волинської обл., 2–4 – с. Хрінники Демидівського району Рівненської обл. (ур. Високий Берег), 5 – м. Нетішин Хмельницької області (уроч. Козацькі Могили), 6 – м. Острог Рівненської обл. (ур. Курган) (1–4 – за Г. Охріменком, 5–6 – за В. Самолюком).

обл. У 1985 р. виявлено фрагмент кубка (діаметр 11 см), прикрашеного смугами відтисків шнура із шести рядів. Між ними інтервал до 1 см. Колір зовнішньої поверхні цегляний, внутрішньої – сіро-коричневий, в середині на зламі – темний. Середня домішка дрібного піску. Поверхня вирівняна відносно добре, товщина 6 мм (рис. 5: 2).

3. с. Осова, ур. Накоти. У 2001 р. підібрано фрагмент посудини діаметром 8 см, прикрашений потрійними відбитками тонкого шнура. Зовні колір цеглистий, з середини – сіро-коричневий, на зламі – темний. Середня домішка товченого граніту, товщина стінок 5 мм, поверхня вирівняна недостатньо (рис. 5: 4).

4. с. Осова, ур. Накоти. 2002 р. знайдено фрагмент вінчика кубка (діаметр 10 см), прикрашений потрійними смугами відтисків шнура, які розміщені один від одного на відстані 7–10 мм. Зовнішня поверхня сіро-коричневого кольо-

На сьогодні, за нашими даними, кубки ГЗК та їх фрагменти, прикрашені шнуровим орнаментом або без нього (рис. 1: 1), із цього мікрорегіону відомі з таких пунктів:

1. с. Балаховичі Володимирецького району Рівненської обл. У 1981 р. південніше села, на березі р. Стир, знайдено фрагменти кубка ГЗК, діаметром 10 см. Уламки прикрашені потрійними рядами відтисків шнура, відбитих неглибоко. Товщина їх – 4 мм. Зовнішня поверхня світло-коричнева, на зламі в середині черепок темний. Поверхня виробу вирівняна відносно добре. В тісті наявна невелика домішка піску та дрібної жорстви (рис. 5: 6).

2. с. Берестяни Ківерцівського району Волинської

ру, внутрішня – коричнева. У середині на зламі – темний. Невелика домішка дрібного товченого граніту. Товщина стінок 0,6 мм. Поверхня слабо вирівняна (рис. 5: 3).

5. с. Осова, ур. Стороживка. У 1981 р. піднято фрагмент вінчика діаметром 8 см. З обох боків колір сіро-коричневий, видно невелику домішку крупних зерен граніту, піску. В середині на зламі колір темний. Товщина стінок 6 мм. Орнамент складається з подвійних рядів відтисненого шнура.

6. с. Осова, ур. Стороживка. У 1981 р. знайдено пошкоджене дно кубка діаметром 5,9 см. З обох боків колір коричневий, на зламі – темний. Невелика домішка дрібно товченої жорстви. Поверхня не особливо ретельно вирівняна. Край дна заокруглений.

7. с. Осова, ур. Криничка 1. 1980 р. знайдено бічний фрагмент кубка діаметром 8 см. Прикрашений смугами з потрійних дрібних відбитків шнура, інтервал між якими 6–8 мм. З обох боків колір коричневий, в середині – темний. Значна домішка дрібного піску. Зовнішня поверхня вирівняна краще (рис. 5: 8).

8. Уже згаданий кубок із ур. Стороживка (с. Осова) виявлено під час копання могили на сучасному цвинтарі цього села. Він має висоту 6,8 см, діаметр вінець(?) 7,8 см (підовальний). Діаметр дна – 7,5 см. Ззовні та із середини поверхня коричнева з темним, на зламі черепок темний (рис. 1: 2). Кубок прикрашений трьома рядами потрійних тонких відтисків шнура. Ручка відбита. Вона з'єднувала край вінець з нижньою частиною посудини. В тісті незначна домішка дрібно товченого кременю та дрібного піску. Поверхня виробу старанно вигладжена.

У всіх випадках випал здійснювався, ймовірно, на відкритому вогнищі.

9. Ще один згадуваний фрагмент кубка (від дна до вінчика з ручкою) походить з ур. Осивка біля с. Осова (1978 р.) діаметр дна(?) 9 см, висо-

Рис. 4. Кубки ГЗК: 1–2 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. За Корчі), 3, 4 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Стороживка) (за Г. Охріменком)

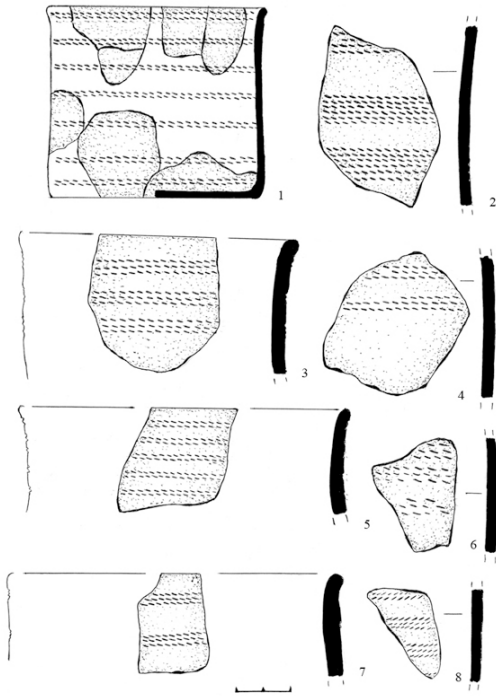

Рис. 5. Кубки ГЗК: 1, 5, 7 – с. Майдан-Липно Маневицького району (ур. Кругле Поле), 2 – с. Берестяни Ківерцівського району Волинської обл., 3–4 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Накоти), 6 – с. Балаховичі Воложмирецького району Рівненської обл., 8 – с. Осова Костопільського району Рівненської обл. (ур. Криничка Перша) (за Г. Охріменком)

на зламі темні. В тісті середня домішка піску. По всій поверхні стінок кубок оздоблений паралельними відтисками шнура, розміщеними на відстані 1–0,8 см один від одного. Тобто орнаментальних смуг могло бути 7. Поверхня вирівняна відносно добре (рис. 5: 1).

11. З цієї ж багат шарової пам'ятки – Кругле Поле – походить ще один фрагмент вінець мініатюрної посудини (діаметр її вінець(?) 8 см). Товщина стінок 0,3 см. Колір – темно-коричневий. На зламі темний. В тісті середня домішка піску.

12. На поселенні Кругле Поле у 2005 р. в культурному шарі виявлено придонний уламок кубка, діаметр дна якого, напевно, менший від діаметра вінець, тобто стінки його не були вертикальними. На висоті 2,4 см від дна нанесені подвійні відбитки тонкого шнура з інтервалом приблизно 8 мм. Колір зовнішніх

та – 8,9 см. Діаметр вінець, імовірно, дещо більший від дна. Зовнішня поверхня сіро-коричнева, на зламі темна. Товщина стінок – 0,6–0,7 см. Дно тонке – 0,4–0,5 см. Поверхня вирівняна. В тісті невелика домішка жорстви – паленого, товченого кременю. Кубок прикрашений подвійними відбитками шнура, нанесеними тричі. На ручці відтиснуті дві смуги здвоеного шнура (рис. 2: 2).

10. У культурному шарі зруйнованої кар'єром пам'ятки доби бронзи Кругле Поле (поблизу с. Майдан-Липно знайдено фрагменти вінець та дна невеликого кубка: діаметр вінець 8 см, діаметр дна дещо менший – 7,7 см. Ймовірна висота його близько 7 см, товщина стінок – 4–5 мм. Кольори такі ж, як і в описаних вище виробів – ззовні коричневі,

боків темно-коричневий, на зламі – темний. Поверхня вирівняна. Товщина стінок 4–5 мм. У тісті наявна невелика домішка піску та дрібно товченої жорстви.

13. 3 ур. Кругле Поле походить фрагмент вінець посудини діаметром 12 см теж, можливо, кубка. Товщина стінок 6 мм. Специфіка його полягає в оформленні краю вінець – вони злегка вигнуті назовні й потоншені (рис. 5: 5). Решта ознак аналогічна вищеописаним.

В тісті невелика домішка жорстви з граніту, зовні колір коричневий, в середині темний. Поверхня вирівняна краще із зовнішнього боку. Від самого вінця виріб прикрашений здвоєними відтисками шнура.

14. З цього ж ур. Кругле Поле походить ще один уламок вінця або кубка, або амфори. Товщина стінок – 7 мм, діаметр вінця – 12,2 см, зовнішня поверхня його вигладжена до блиску. В тісті мало зерен граніту. Зовнішня поверхня коричнева, внутрішня – темна. Виріб декорований потрійними відтисками шнура (рис. 5: 7).

Порівняно довгий час екзистенції городоцько-здобвицької культури на Західній Волині та Західноволинському Поліссі (бл. 2400/2300 р. до н.е. – 1600 р. до н.е.), тобто щонайменше 700 років, змушує більш пильно подивитися на це етнокультурне явище. Її не надто чисельні пам'ятки фіксуються переважно у межиріччі Стиру та Горині. В західному та центральному ареалах поширення ГЗК вона чим більше контактує з межановицькою культурою, зокрема в районах виходу волинського кременю: Хрінники, Волиця Страклівська й інші.

Етнічне оточення ГЗК складається також із старожитностей пізніших груп культури кулястих амфор, КШК, крім того стжижовської, бабинської культур. У місцях їх довгочасного проживання формується кераміка із синкретичними ознаками (наприклад у районі м. Дубно [15]). Запозичення помітні також в інших

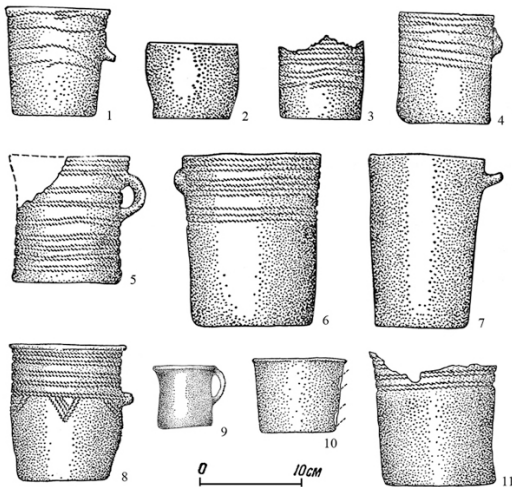

Рис. 6. Кубки ГЗК з поховань: 1 – Качанівка, курган III; 2–3 – Качанівка, курган IV; 4 – Буглів, курган II; 5 – Хоростків; 6 – Білогірка, курган I; 7 – Гвіздець, курган II; 8 – Стерня; 9 – Студениця; 10 – Стригани; 12 – Климківці (за І.Свєшніковим)

Рис. 7. Поширення кубків ГЗК на Західній Волині та Західноволинському Поліссі: 1 – Устилуг; 2 – Балаховичі; 3 – Осова; 4 – Майдан-Липно; 5 – Берестяни; 6 – Кам'яна Гора; 7 – Городок; 8 – Ясне; 9 – Острог; 10 – Нетішин; 11 – Новий Корець; 12 – Мерва

кераміка ГЗК за Західним Бугом виявлена [14, с. 80; 3, с. 36].

Як пише К. Бунятян, кубки ГЗК відзначаються великою варіабельністю за розмірами, товщиною стінок, циліндричною чи розхиленою або розширеною зверху формою, орнаментом [2, с. 10-20].

Серед матеріалів поселення Майдану-Моквинського немає фрагментів від кубків. Цей посуд використовували здебільшого в похованнях, інколи його виявляли в об'єктах, наприклад: Зозів II, яма № 21 [14, рис. 36: 1, 2], житло СК із с. Осова, ур. За Корчі. У цьому контексті важливими питаннями є особливості шляхів формування ГЗК, пунктирів міграційних шляхів, якими це населення могло прийти на Західну Волинь та Західноволинське Полісся: напевно, з півдня (на відміну від носіїв межановицької культури, що з'явилися тут із заходу та південного заходу). Вірогідно, що ці переміщення відбувалися з Подністров'я, наприклад, вздовж лівобічних допливів Дністра до верхів'їв Стиру та Горині і далі на північ. Знахідки кубків з с. Мерва Горохівського району, м. Нетішин (ур. Козацькі Могили [12, рис. 6: 3], с. Розваж-Кошара [4, с. 88, рис. 6: 10], с. Кам'яна Гора [12, рис. 3: 2], с. Новий Корець (басейн Случі) [12, рис. 8: 3], м. Острог [12, рис. 9: 1], с. Ясне Гощанського р-ну [12, рис. 13: 3] вказують на імовірність цих напрямків. Як сказано, села Осова та Майдан-Липно знаходяться приблизно в центрі між річками Стир та Горинь на відстані орієнтовно 20–30 км.

Кубки ГЗК Західної Волині та Полісся (Зозів II [14, с. 1-3, рис. 36: 1, 2] й інші) досить подібні до виробів цього типу – кубків пізнього етапу подільської

проявах діяльності носіїв ГЗК. Унаслідок цього часто складно відрізнити посуд МК від ГЗК. Проте однією із стійких і показових рис ГЗК є наявність кубків, яких майже нема в МК. Кубки (й інші вироби) ГЗК є важливими також і як хронологічний індикатор – оздоблення виробів потрійним шнуром вказує, ймовірно, на їх більш ранній час, а подвійним – на пізніший [2, с. 17; 3, с. 40; 12, с. 35]. Нам мало відомі знахідки кубків у басейні Західного Бугу, верхів'ях Прип'яті. Хоча

групи [14, рис. 15: 1, 4, 15, 16, 21; рис. 16: 11, 14, 16; рис. 17: 21].

І. Свешніков ділив кубки на 2 типи: з петельчатою ручкою (тип 1: Хоростків, Качанівка – курган 4, Стригани, Студениця – в кам'яній гробниці, Кошиловці) та з вертикальним або горизонтальним виступом (Качанівка – курган 3, курган 2, Буглів, Гвіздець

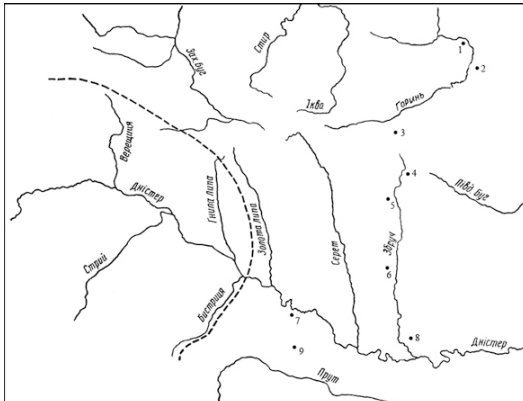

Рис. 8. Поширення кубків ГЗК у Подністров'ї: 1 – Стригани; 2 – курган 2, Клинівці; 3 – Буглів; 4 – Климківці; 5 – Качанівка; 6 – Хоростків; Стерня). Більшість кубків 7 – Білогірка; 8 – Студениця; 9 – Гвіздець (за І.Свешніковим) прикрашені шнуровим орнаментом, розрідженими одинарними відтисками, парними та потрійними. В останніх випадках вони утворюють смуги [14, с. 61–63].

Вихідним типом кубків ГЗК могли бути «пухари» типу VI з території Малополющі чи сусідніх територій [20, tabl. XI]. Традиція їх виробництва поширюється, як бачимо, в Подністров'ї – у підкарпатській культурі шнурової кераміки [14]. Проте спорадично посудини подібного до ГЗК типу трапляються і в ареалі виникнення межановицької культури, як наприклад кубок з ручкою, оздобленою подвійними відтисками шнура в три смуги, який подають А. та І. Махнікове [18, гус. 29: d]. Подібним за формою та декором до кубків з сіл Осова та Майдан-Липне є виріб із Сіяжево (пункт 1, Куяви), поданий у статті Я. Чебрешука та М. Шмит. Його віднесено до культури шнурової кераміки. Кубок прикрашений чотирма пасмами подвійного шнура [16, с. 212, гус. 7].

Ще одна характерна деталь: кубки, як і інші керамічні вироби ГЗК, мають домішку піску, жорстви з граніту й інших порід каменю, зрідка шамоту (остання домішка притаманна виробам стжижовської культури Полісся). Але додавання паленого товченого кременю тут практикувалося досить рідко. Натомість домішка крем'яної жорстви – важлива ознака належності посуду з відбитками шнура до межановицької культури [15, с. 577]. Колір останніх здебільшого темно-сірий, темний, у ГЗК – коричневий.

Загалом, варто зазначити, що проблеми городоцько-здовбицької культури є одними з найактуальніших в історії доби бронзи Західної Волині. Лише докладний аналіз кераміки цієї культури та порівняння її з аналогічними виробами межановицької культури допоможе з'ясувати походження, еволюцію етнічних груп цього регіону в XXIII–XVI ст. до н.е.

У розв'язанні дилеми городоцько-здовбицька – межановицька культура на території Західної Волині та Волинського Полісся вагомим аргументом самотності ГЗК є така чисельна категорія посуду як кубки. Вони відомі серед ранньошнурових комплексів, дуже рідко межановицьких, але досить поширені в комплексах старожитностей (зокрема поховальних) саме ГЗК. Керамічні вироби – кубки – ГЗК можна поділити на кілька типів: 1) високі – 13 D h; 2) низькі – 3 D h; 3) неорнаментовані; 4) без ручок; 5) з виступами замість ручок.

Кубки декоровані (здебільшого вони з ручками або виступами): а) потрійними відбитками шнура, б) подвійними, в) розрідженими рядами одинарних відтисків, г) орнаментом у верхній частині, ґ) по всій поверхні, д) поєднано шнуровий горизонтальний з вертикальними відбитками лопаточки або коротких прокреслень. Кубки є культуровизначальними виробами в розрізненні межановицьких та городоцько-здовбицьких пам'яток.

Джерела та література

1. Археология Прикарпатя, Волини и Закарпатя (энеолит, бронза и раннее железо). – К.: Наук. думка, 1990. – 189 с.
2. Бунятян К.П. Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація / К.П. Бунятян // Археологія. – 2008. – № 3. – С. 10–20.
3. Бунятян К.П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи / К.П. Бунятян // Археологія. – 2013. – № 1. – С. 33–50.
4. Бунятян К.П. Поселення городоцько-здовбицької культури неподалік Острога / К.П. Бунятян, О. Позівоський // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 82–101.
5. Маркус І. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV–II тис. до Р. Х.: Навч. посіб. // І. Маркус, Г. Охріменко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2010. – 492 с.
6. Охріменко Г. Волинь та Волинське Полісся в неоліті, енеоліті, епоху бронзи / Г. Охріменко // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 122–163.
7. Охріменко Г. Культури пізньошнурової кераміки на Волині та Волинському Поліссі / Г. Охріменко, І. Маркус // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Наук. зб. – Луцьк, 2011. – Вип. 38. – С. 8–13.
8. Охріменко Г. Поселення доби середньої бронзи Майдан Моквинський / Г. Охріменко, І. Маркус // Літопис Березнівщини: Наук. записки Березнівського краєзнавчого музею. – Рівне, 2011. – Вип. 1. – С. 4–16.
9. Охріменко Г. Про етноміграційні процеси на території Волинського Полісся в епоху енеоліту та бронзи / Г. Охріменко // Охріменко Г. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко та ін. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 277–305.
10. Пелецишин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 160–172.
11. Романчук О. Пам'ятки середньодніпровської культури на Західній Волині та Волинському Поліссі / О. Романчук, Г. Охріменко // Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 10. – С. 5–11.
12. Самолок В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолок // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26–37.
13. Самолок В. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині / В. Самолок // Археологія. – 2007. – № 3. – С. 58–72.
14. Свєшніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери: Монографія / І.К. Свєшніков. – К.: Наук. думка, 1974. – 208 с.

15. *Ткач В.* Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) / В. Ткач // Охріменко Г. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко та ін. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571–709.
16. *Czebreszuk J.* Z badań nad formami osadnictwa kultury ceramiki sznurowej w polsce północnej / J. Czebreszuk, M. Szmyt // Матэрыялы па археалогіі Беларусі: Зборн. навуков. артыкулаў. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – Вып. 18. – С. 209–218.
17. *Ginter B.* Przyczynki do poznania wschodnich grup kultury ceramiki sznurowej (na podstawie stanowiska w Majdanie Mokwskim, pow. Kostopol, USRR) / B. Ginter, R. Rogozińska-Goszczyńska // Materiały archeologiczne. – Kraków, 1965. – T. VI. – S. 33–55.
18. *Machnikowie A. i J.* Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Górze Klin» w Iwanowicach / A. i J. Machnikowie. – Wrocław, Warszawa, Kraków : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1987. – 158 s.
19. *Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.)* / P. Kaczanowski, J.K. Kozłowski. – Kraków : Fogra, 1998. – 382 s.
20. *Włodarczak P.* Kultura ceramiki sznurowej na wyżynie Małopolskiej / P. Włodarczak // Instytut archeologii i etnologii Polskiej Akademii Nauk. – Kraków : Wyd. Polskiej Akademii nauk, 2006. – 336 s.

Охрименко Г.В., Скляренко Н.В. Кубки городоцко-здовбицкой культуры

Статья посвящена анализу керамических кубков городоцко-здовбицкой культуры. Они имеют цилиндрическую форму, небольшие размеры, преимущественно орнаментируемые тройными или двойными линиями из оттисков шнура, с ручками или выступами для держания. Ареал распространения кубков охватывает территорию от бассейна Западного Буга до р. Горынь и р. Случь.

Ключевые слова: кубки, керамика, городоцко-здовбицкая культура, Западная Волинь, Западно-Волинское Полесье.

Okhrimenko G.V., Sklyarenko N.V. Cups of gorodotsko-zdovbytska culture

The article is sanctified to the analysis of ceramic cups of gorodotsko-zdovbytska culture. They have a cylindrical form, small sizes, mainly ornamented by triple or double lines from the prints of cord, with pens or ledges for holding. The natural habitat of distribution of cups embraces territory from a pool Western Bug to Goryn and Sluch.

Keywords: cups, ceramics, gorodotsko-zdovbytska culture, Western Volyn, Western Volynian Polissya.

Подано до друку: 24.07.2013 р.

УДК 903.16(477.87)

Г.М. КАЗАКЕВИЧ

**Пам'ятки латенської культури Закарпаття:
проблеми хронології та етнічної атрибуції**

Наведено каталог основних комплексів латенської культури Закарпаття й визначено особливості даної групи пам'яток на тлі розвитку культури кельтів Центральної Європи. Окреслено характерні риси процесу взаємної асиміляції кельтського та фракійського населення. Висловлено припущення щодо переживання окремих латенських поселень кельто-дакійської війни середини I ст. до н.е.

Ключові слова: Закарпаття, Верхнє Потисся, латенська культура, Галіш-Ловачка, кушта-новицька культура, кельти, фракійці.